

Received / Geliş
15.10.2018

Article History
Accepted / Kabul
20.12.2018

Available Online / Yayınlanma
20.12.2018

SOCIAL FUTURE AND A CRITICAL APPROACH TO THE POSITION OF THE INDIVIDUAL IN MODERN SOCIETY

TOPLUMSAL GELECEK VE MODERN TOPLUMDA BİREYİN
KONUMUNA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM¹

İsmail GÖKTÜRK²

Abstract

In the framework of the progressive world view from the industrial society to the present, modernization has been seen and encouraged as an objective. However, the individual and social problems caused by modernization today have revealed irreparable situations in the contemporary society. In this study, the relationship between alienation and individualization of modernism is discussed critically. In a medium where the Turkish world has been hoping to be able to emerge from the period of interregnum in which it has been living for nearly a hundred years, we must not be rounded into the meaning gap in which they fall due to the colonial propaganda of the West. In this article, which we think will mean a warning for this, the position of the individual in modernism is questioned.

Keywords: Modernism, identity, alienation, individualization

Özet

Sanayi toplumundan günümüze ilerlemeci dünya görüşü çerçevesinde modernleşme bir amaç olarak görülmüş ve özendirilmiştir. Oysa günümüzde modernleşmenin doğurduğu bireysel ve toplumsal sorunlar, modernleşen toplumlarda telafisi imkânsız durumlar ortaya çıkarmış bulunuyor. Bu çalışmada bireyden hareketle modernizmin yabancılaşma ve bireyselleşme ilişkisi eleştirel olarak ele alınmaktadır. Türk dünyasının yaklaşık yüz yıldır yaşadığı fetret döneminden çıkabilme ümidinin arttığı bir vasatta, batının sömürgeci propagandasının etkisiyle batının ulaştığı anlam boşluğuna yuvarlanmamamız için bir uyarı anlamına geleceğini düşündüğümüz bu makalede, modernizmde bireyin konumu sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, Kimlik, Yabancılaşma, Bireyselleşme

¹ Bu çalışma, 25-28 Mayıs 2008 tarihinde Celalabat/KIRGIZİSTAN'da düzenlenmiş olan 6. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirinin makale halinde düzenlenmiş şeklidir.

² Öğr. Gör. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv. İkt. ve İd. Bil. Fak. Kamu Yönetimi Bölümü e-posta: ismailgokturk@yahoo.com

GİRİŞ

Toplumsal yapılar, toplumun inanç sistemi ve onun ürettiği kültürün tezahürüdür. Mimari, estetik, sosyal hayatın devamı için oluşturulan kurumlar, çevre ve siyasal düzene kadar ulaşan bütün birimler bir etkileşim ve uyum içindedir. Sosyal bütünlük içinde bir sistem özelliği gösteren yapılar birbirini üretmektedirler. Onun içindir ki Batı ile Doğu arasında insan anlayışından, değerler farklılığından kaynaklanan çok bariz bir ayrılık vardır. Fârâbi insanları farklı sosyal çevreler ve cemiyetler oluşturmaya sevk eden sebebin “gâye” olduğunu söyler. Toplumların veya onları yönlendirenlerin gayeleri veya ideolojileri cemiyetleri farklılaştırmıştır.

Bir siyasi güç örgütlenmesi olarak devlet, toplumun inanç sisteminin belirlediği ahlaki ve sosyal idealleri gerçekleştirmek için oluşturulan bir araçtır. İlk İslâm devleti, Hz. Peygamber’in kurduğu “Medine”dir. Bu devlet, İslam inanç ve ahlakına dayanan, siyasal anlamda kendisine bağlı olan her insanın mutluluğunu ve emniyetini sağlayan ideal devlettir. Fârâbi ideal devletini geliştirirken, Medine’yi esas almış ve “medinetül fâzıla” demiştir. Ona göre cemiyet hayatını tanzim etmede iki unsur öne çıkmaktadır: Sevgi ve adalet. Müslüman toplumların oluşturduğu sosyal yapılar ve özellikle şehirlerin de kökeninde iki unsur hâkimdir: Şeriat ve tarikat, yani adalet ve sevgi.

Her toplumun kendi değerlerinden ve kültürel dinamiklerinden hareketle cemiyetlerini inşa ettikleri dönem sona erip, modernleşme adıyla bilinen Batı’nın hegemon süreci başlayınca her şey tersyüz olmuştur. “Dünyanın Büyüsünün Çözülmesi” olarak adlandırılan bu süreçte, insan seküler bir dünya algılamasıyla hayatın anlamını ve kozmik âlemlerle olan rabitasını kaybetmiştir. Devletler, Fârâbi’nin dediği gibi toplumların gayeleri etrafında değil, hegemon güçlerin dayatmaları ve onların oluşturdukları değerlerle yeniden üretilmiştir.

Modern dünya, cemaati, topluluğu, kişinin aidiyet duygusuyla bağlı olduğu grubu çözerek bireyi ön plana çıkartmış; bireyi “benmerkezci” bir yaklaşımla çatışan dünyanın ortasında yapayalnız bırakmıştır. İlerlemeci dünya görüşünün sürekli hor gördüğü, bilimsellik adına kıydığı, antropolojik alan araştırmalarının konusu olmaktan öte bir değer atfedilmeyen, Jah Romein’in “ortak beşer dokusu” şeklinde ifade ettiği geleneksel toplumlarda, bireyin, üzerine kişiliğini inşa ettiği bütüncül bir anlam dokusu vardı. “Dünyanın büyüünün çözülmesi” olarak da ifadelendirilen modernleşme süreci, bireyin hayata tutunduğu dokuyu tahrip etmiştir.

Batılı sosyologlar toplumsal yapıları değerlendirirken, organik dayanışma-mekanik dayanışma, geleneksel-modern, cemaat-cemiyet, halk (folk)-kentli, tarım-sanayi, kalkınmamış-kalkınmış gibi “Büyük İkilik”lerden (grande dichotomie) ikincileri idealize ederek bugünkü sanayi toplumlarına doğru hızlı bir gelişme sağlandığını iddia ederler. Bu süreç zihinsel süreçler ve toplumsal kültürdeki değişimlerle beraber gelişmiştir. Gelişme teorisi, modern toplumun mitleştirilmiş kavramıdır. Modern toplumun ayakta kalma koşulu onun sürekli gelişimine bağlıdır (Ercan, 1996: 31). Bu anlayış, metafiziği dışlayarak pozitivist, akılcı, homo ekonomikus, Faustian (White, Anglo-Saxon, Protestan) insanın ortaya çıkmasına ve birincilerin (kalkınmamış, tarımsal, vb.) yani tarih-dışı toplumların gelişmesine katkıda bulunmaya aday olmuşturlardır.

Gelişme düşüncesi, sanayi döneminde bir sömürge ilişkisi olarak sürdürülürken, 1960’lardan sonra başlayan niteliksel değişimle yeni bir uluslararası işbölümü olarak formüle edilmiştir. Wallerstein’in geliştirdiği “dünya sistemi yaklaşımının analitik temellerine dayanan bu yaklaşım, az sayıda gelişmiş (merkez) ülkenin çok sayıda az gelişmiş (çevre) ülkeyle ticaret yaptığı eski “sömürgeci işbölümü”nün yerini, yeni bir “uluslararası işbölümü” almaktadır. Bu üretim biçiminde, üretim daha çok alt bölümlere ayrılmakta ve bu bölümler dünyanın neresinde emek ve sermayenin en kârlı bileşimi sağlanıyorsa oraya tahsis edilmektedir. Gereffi’nin küresel meta zincirleri

dediği bu yeni işbölümünde (Dikmen, 2000: 287-300) merkez, üretimden çekilerek, etkinliklerini küresel üretimin planlanması, uygulanması, uluslararası marka tutundurma etkinlikleri ile üçüncü sektöre yönlendirmektedir. Eski hammadde ve yarı mamul mal üreticisi çevre ülkeler ise ileri teknoloji içeren üretim de dâhil olmak üzere dünya üretiminde daha fazla rol almaktadırlar.

Dikmen, yeni dünya düzenini Samir Amin'in çözümlerinden de hareketle üçlü bir hiyerarşiyle açıklamaktadır: Merkez, çevre ve diğer ülke grupları. Buna göre merkez ülke firmaları marka ve uluslararası ağ kurma yarışına girerken çevre ülkeleri de üretimden pay kapabilmek için birbirleriyle rekabet etmektedirler. Çevre ülkeleri için rekabet edememenin faturası diğer/öteki olmaktadır.

Endüstriyel yaşamın disiplin altına alınması, bir yandan materyallerin rasyonel kullanımını gündeme getirirken, bunun gerçekleşmesi için insanların üretim sürecinde rasyonelleşmesi (modernleşmesi) gerekir. Bunu sağlamak ise, "homo docilis" (uysal insan), yani üretim sürecinde olası tüm değişikliklere katlanacak itaatkâr, çalışkan, bilinçten yoksun ve yararlı yaratıklar yaratmaktan geçer (Ercan, 1996: 39). Beslendikleri sosyal yapı bakımından bizim insan tipimiz bu yapıya uyum sağlayacak bir nitelik arz etmektedir. Sosyal yapının ana unsurlarından ailede alınan ve eğitim süreciyle pekişen "otoriteye itaat" anlayışı, yapıcı olma, hayattan beklentilerin yüksek olmaması, helal-haram ölçüsü gibi diğer olumlu niteliklerle birleşerek kapitalist üretim sürecinin ihtiyaç duyduğu elemanı ortaya çıkarmaktadır.

Bu işçileşme alt kültürü, sosyal sorumluluklar, ağır ekonomik şartlar, işsizlik baskısı, eğitim ve bilinç yoksunluğu vb. gibi olumsuzlukların da etkisiyle, düşük ücretlerle örgütsüz, hatta sosyal güvencesiz çalışmaya razı olan, Maslow'un insan ihtiyaçları hiyerarşisinde yaşama tutunmaya çalışan insan kitlelerini doğurmuştur. Modernizmin baskısıyla ilerlemeci dünya görüşünü toplumlarımıza dayatmamız, insanımızı yabancılaşma duygusuyla karşı karşıya bırakacak, mutsuz bireylere dönüştürecektir.

Bu tebliğde modernizmin insan anlayışının eleştirisi yer alacak ve karşılığında kendi toplumsal gayelerimize yönelmiş bir insan anlayışının yerleştirilmesi gereği üzerinde durulacaktır. Türk dünyasının geleceği, modernizmin sömürgeci sosyolojik yaklaşımlarıyla kurgulanmamalıdır.

MODERNİZM YABANCILAŞMA İLİŞKİSİ

İçinde yaşadığımız modern toplumda yer almak, kişinin kendini gerçekleştirmesi, bir takım statüler edinmesiyle mümkün olmaktadır. Vanca Packard, modern toplum insanını "statü arayanlar" (status seekers) olarak nitelemektedir (Sezal, 1981:119).

Modernleşme, bilindiği gibi tarımsal üretimden endüstriyel üretime; kapalı köy ekonomisinden kent/pazar ekonomisine; insan hayvan enerjisinin kullanımından makine enerjisinin kullanımına doğru yapılan geçişler olarak tanımlanmaktadır. Kimi sosyal bilimciler de toplumun bu altyapı değişimine paralel olarak meydana gelen aydınlanma, pozitivism, sekülerizm gibi üstyapısal değişimleri modernleşme olarak değerlendirmişlerdir. Modernleşme, modern dünyayı oluşturan bireyselleşme, sekülerleşme, kültürel farklılaşma, metalaşma ve kentleşme süreçlerinin hepsini bir arada anlatan bir terimdir (Best ve Kellner, 1998: 15). Modernleşme, sosyal ve fiziki çevreyle ilgili olduğu kadar, kişilerin tutum ve değerleri, zihinsel yapıları ve kişiliği ile de ilgili bulunmaktadır. Modernleşme, modern sosyal ve fiziki çevreye uygun zihinsel yapı, tutum, değer ve kişilik gerektirmektedir. Bu kapsamda modernleşme bir ideoloji olarak toplumsal değişimi ve yenilemeyi ifade etmektedir (Aydın ve Belli, 2018: 341).

Modernizmin bireye yansıyan boyutu, bireycilik şeklinde ortaya çıkmaktadır. Modern uygarlığın en büyük kazanımı olarak görülen bireycilik, kimilerine göre insanın kozmik bütünlükten kopması veya dünyanın büyüünün çözülmesidir (Taylor, 1995:

82). İnsanlar eskiden yaptıkları her işte bir kutsallık görüyorlardı. İnsana hizmet ibadet niteliğindedir. Her şey “Allah rızası” diye adlandırılan bir üst ideal için yapılıyor, hiçbir iş basit veya rutin görülüyordu. İnsanın toplumla, hatta kozmik âlemle bütünleşmesini sağlayan üst ideallerin yerini bireyciliğin alması, modernizmin en önemli açmazıdır. Kader, rıza, tevekkül gibi kavramlar, yerini girişimcilik, risk gibi modernizmin kavramlarına bırakmıştır. Güven, insana değildir; güven risk ile ilişkili olarak anlaşılmalıdır. Bu kavram, öngörülemez sonuçların doğanın gizli anlamlarını (mistik) ya da ilahi iradeyi göstermesinden çok bizim kendi etkinliklerimizin veya kararlarımızın bir sonucu olarak ortaya çıkabileceği anlayışından kaynaklanmıştır. Risk, büyük ölçüde daha önceleri “fortuna” (alın yazısı, kader) olarak düşünülen şeyin yerine geçer ve böylece kozmolojiden ayrılmış olur.

Statü sistemlerinde yukarı ya da aşağı hareketlilik, bir başka deyişle statü istikrarsızlığı, “sınırdaki insan bunalımı” denen bir gerilim türü doğurabilir. Hızlı değişen toplumlarda statü güvenliği söz konusu değildir. Yeni bir statü düzeyine ulaşmak çok kolay olmamakla birlikte modern toplumun dinamik ve değişen yapısı insanlara yeni seçenekler sunar, yeni fırsatlarla bireyleri yükselmeye özendirir. Statü değiştirmek için yaşanan gerilimli süreç, “sınırdaki insan” adı verilen bireyde güvensizlik duygusu oluşturmaktadır. Birey eski ve yeni değerleri arasında değer çatışması yaşamakta; hatta anomi ve yabancılaşmaya yönelmektedir (Ergil, 1994: 130).

18. yüzyılda Batı'nın modernleşmesi, insanları geleneksel dünyadan koparıp bireyselleştirirken onlara kendini gerçekleştirebileceği yepyeni imkânlar da sunmaktaydı. Örneğin, zengin olma imkânları, Amerika'nın keşfedilmiş olması vb. gibi. Hoffer'ın değindiği gibi (Hoffer, 2000: 11) Batılı etkinin Batı dışı toplumları ticaret, yasama, eğitim ve sanayileşme yoluyla geleneksel yaşam tarzını çökertmiş ve bu insanların saygınlık ve itibarlarını bertaraf etmiştir. Modernizmin gerektirdiği kurumsal yapı ve üretim düzenekleri oluşmamış Asyalı toplumlarda birey, kimsesiz ve çıplak bir halde soğuk bir dünyaya salınmıştır.

Modernizmde kendini gerçekleştirme, benlik merkezli biçimler haline gelmiştir. Taylor'a göre benlik merkezli biçimler kişinin yakınlıklarını salt araç konumuna getirerek doyumun merkezine bireyi koyarak insanları toplumsal atomculuğa itiyorlar; köktenci bir insan merkezliği besliyorlar. Bu benmerkezcilik insan hayatına sahte değerler getirmektedir. Yaşamın anlamı nedir, sorusuna verilecek cevap, kutsallarından sıyrılmış bir insan için, materyalist felsefenin verileri olacaktır. Modernizmin dayattığı insan tipi “homoeconomicus”dur. Hayatı sadece üretmek ve tüketmek fiillerinden ibaret gören, bunun dışında hiçbir ahlaki değer yargısı taşımayan (Sezal, 1981: 66), menfaatlerini temin için geliştirilen vasıtaları, hayatın gayesi haline getiren insan, daha çok kazanmak, daha iyi bir statü elde etmek için çırpınıp duracaktır. Bu çırpınış aynı zamanda modern toplumun gereği ve dayatmasıdır.

Modern bir toplumda, bireye gerçekleştiremeyeceği amaçlar gösterilmektedir. Oysa başarı için bireylerin ellerindeki araçlar, genellikle bu amaçları gerçekleştirmek için yeterli değildir. Sınıflı toplum, yükselmeyi özendirmekte ama fırsat eşitliği dışında bu amaca varmak için gereken araçların eşit dağılımını sağlamamaktadır. Toplumun tabakalı (eşitsiz) yapısı bunu engellemektedir (Ergil, 1994:129). Özlü bir ifadeyle söylemek gerekirse, “dünyada iki büyük trajedi vardır: İlki insanın çeşitli duygularını tatmin edememesi, ikincisi ise bütünüyle tatmin etmesidir.”

Modernizmde, bireysel sözcüğü, insanın kişisel özgüllüğünü vurgulayacak yerde, garip bir biçimde sıradanlığı ifade etmeye başlamıştır.* Günümüzde eşitlik kavramı da birbirinin yerine konulabilirliğe eşdeğer bir anlam kazanmış ve bireyselliğin tam tersi olmuştur (Fromm, 1996: 80). Modernizmde fert, şahsiyetinden tecrit edilip üniform hale getirilir. İnsan, kendi hayatına bir proje muamelesi yapmaktadır. Kişinin çalışma yeri, geliri, becerisi, hareketliliği, gücü, ailesi ve kişisel kimliği modernizmin kurumlarının yaygın normlarıyla mikro düzeyde uyuşmasına bağlıdır. Tersine, “elverişli iyi yaşamın” dışına atılmaktır. Modernizmin gerektirdiği insan tipi olamayanlara toplum, “yabancılar” (ya da “öteki”) gözüyle bakar.

Modern Pazarda Birey Kimlik İlişkisi

“Kişi” sözcüğü, Yunanca “person” sözcüğünden türemiştir. Eski Yunanca ’da person, tiyatro oyunlarında kullanılan maske anlamını taşıyordu. Şu halde, bir kişi olmak, doğru zamanlarda doğru maskeleri takmayı öğrenmek anlamına gelir. Bu nitelik, durumu sağlıklı değerlendirmekle, uygun davranışta bulunmakla ve rolünü doğru oynamakla kazanılır. Rolün doğruluğu, toplumca belirlenmiş olan oyunda, diğer rol arkadaşlarıyla uyum sağlamaya bağlıdır. Uyumun temelinde, oyuncuların -bireylerin- benimseyecekleri ortak değerler, oyunun kuralları üzerinde varılan konsensus vardır (Ergil, 1994: 31).

Maskeli balolarda, karnavallarda kimliği gizleyen; tiyatrodaki öykünme ve “benzeşerek başkalaşma” aracı olarak kullanılan; ayinsel törenlerde güce ulaşma aracı olarak düşünülen maske, bizi iki temel olguya götürüyor: Güce ulaşarak gücü temsil etme ve kendini gizleme. Dolayısıyla, maskenin fiziksel kullanımı da tıpkı günlük hayatta yüzümüze yerleştirdiğimiz “anlam maskelerimiz” gibi bir kaçışın, güçsüzlüğü gizleyerek güce ulaşmanın, zaafı örtmenin ifadesi olarak karşımıza çıkıyor.

Kendimizle ilgili imgemiz, rolümüz gereği yüzümüze geçirdiğimiz maskemizin anlamının dışına çıkamaz ve rolümüzü ne kadar iyi oynarsak o ölçüde maskemiz bizi sarar, görünen gerçeğimize dönüşür. Ortaya koyduğumuz hayali kimlik, dıştan bakanların hatta kendimizin bile “sahteliğini” hissedemeyeceği kadar “biz” olmuştur. Ve birey, yığın bir parçası olmaktan kurtulup, tarihin öznesi olmadığı sürece, maskeleri onu bir nesne olmaktan öteye geçiremeyecektir (Yazıcı, 1997: 31-32). İnsanın isminin, unvanlarından veya sahip olduğu maddi statü sembollerinden sonra telaffuz edildiği statü dünyasında, insanın toplumla artık “etiketleri” muhatap olmaktadır. Modernizmin sunduğu “paket programlar” içerisinde yaşayan insan aslında kendisini –veya sahiciliğini- değil, kalabalıkları, nesneleşmeyi, sıradanlığı yaşamaktadır.

Modern topluma en kolay uyum sağlayabilen bireyler, “kendini ayarlama” davranışını bir strateji olarak benimsemiş olanlardır. Snyder, bu kişilere, “kendini ayarlayıcılar” veya “kendini ayarlama becerisi yüksek” bireyler demektedir. Bu stratejiye pek başvurmayan veya başvurma gereği duymayan kişiler ise, “kendini ayarlama becerisi düşük” –low self-monitors- bireylerdir (Bacanlı, 1997: 18).

Kendini ayarlayan bireylerin bilişsel olarak sordukları ve davranışsal olarak cevap verdikleri soru “bu durum benden kim olmamı istiyor ve nasıl o kişi olabilirim?” iken; kendini ayarlama becerisi düşük bireylerin stratejik sorusu “ben kimim ve bu durumda nasıl ben olabilirim?” sorusudur. Kişiyi başkalarının görüşlerine karşı duyarlılaştıran, başkalarının ne düşündüğü ve nasıl davrandığına dikkat etmesini

* Karınca Z filminin giriş kısmındaki psikologla konuşma sahnesinde sembolik olarak insanın toplumdaki sıradanlaşması ve değersizleşmesi işlenmektedir. Orada, karınca Z, kendinin her gün aynı anlamsız işi yapan, beş bin çocuklu bir ailenin ortanca ferdi gibi değersiz ve sıradan olduğunu düşündüğünü beyan etmekte; buna karşılık, psikolog, “Bu bir rahatsızlık değil, sen zaten değersiz birisin” diye cevap vermektedir.

gerektiren ve referans grup normlarıyla uyum içinde olmaya ve toplumun onu nasıl değerlendirdiğine dikkat etmesi için güdüleyen çevreler, kendini ayarlama becerisi gerektirmektedir.

Kişilerin kendilerinin değeri ile ilgili yargıları James'ten bu yana "benlik duygusu" olarak ele alınmaktadır. Benliğin nispeten tutarlı kalmaya çalışması her zaman ve herkes için mümkün olmayabilir. Bu durumda "benlik aykırılığı"ndan söz edilmektedir. Polonoff da "benliğin kendi kendini aldatması"ndan söz etmektedir (Bacanlı, 1997: 13). Bir başkasının, bir dış gücün, bir gizli otoritenin bizim görüntümüzü ele geçirmesi, bizden satın alması veya bizden koparması, yabancılaşmanın, kişilik bölünmesinin, özsaygı yitiminin kaynağıdır. Baudrillard'ın "Praglı Öğrenci" filminden hareketle yorumladığı "bireyin aynada yansıyan imgesini şeytana satması" ben-bilinçliliğini yitirmesidir (Baudrillard, 1997:233 vd.). Nitekim İktidar başkalarının davranışlarını yönlendirme kabiliyeti olarak tanımlanırken otorite bunu yapma hakkı olarak ifade edilmektedir (Aydın ve Belli, 2015: 89).

R. Sennett, evdeki ve sokaktaki giyimin farklılığını, ötekilere sizin kim olduğunuzu biliyormuş gibi davranma fırsatı tanıma amacı taşıdığını ve kişinin kendi oluşturduğu sahnede bir şahsiyet haline geldiğini söylemektedir. Rousseau, maskelerin birer yüz haline geleceği; dış görünüşlerin de karakterin bir göstergesi olacağı bir toplumsal yaşam umuyordu. 19 Yüzyıl'da maskeler yüze dönüştü (Sennett, 1996: 94, 273), fakat karakterden soyutlanmış bulunuyordu. Rousseau'ya göre insanlar çalışmayı, aileyi ve yurttaşlık görevlerini aşan bir üslup edindikleri takdirde, moeurs* yozlaşır. İşlevsel yaşam bağlamının dışına çıkmak, yaşamı üretmeyen, beslemeyen zevkler peşinde koşmak, bir yozlaşmadır (Sennett, 1996:152). Oysa insanlar olabilecekleri gibi değil de, oldukları gibi kabul edildiğinde hayat daha sosyal ve daha yaşanılır olacaktır. Modernizmde insanlar kendi gerçekliklerini aşan bir üslup edinmeye adeta zorlanmaktadırlar.

Modernizmin yarışmacı toplum düzeninde statü arayışları içerisinde "sınırdaki insan gerginliği"ni yaşayan; "yersiz yurtsuz zihin"le dolaşan bireylerle karşılaştığımızda Adler'in "iyi insan" tanımlarını hatırlıyoruz: "Başkaları ile birlikte buldukları zaman neşelerini onlara da geçirebilen ve hayatı daha güzel, daha anlamlı bir hale getiren insanlar... Yalnızca davranışlarından değil, başkalarına yaklaşma ve konuşma biçimlerinden, başkalarının menfaatini kollamaya dikkat etmelerinden, aynı zamanda dış görünüşlerinden, kılık kıyafetlerinden, el kol hareketlerinden, mutlu ruh hallerinden ve gülüşlerinden bunların iyi insanlar olduklarını sezme mümkündür. Uzağı gören bir psikolog olan Dostoyevski şöyle demişti: Bir insanın karakterini can sıkıcı psikolojik çözümlenmelerden çok, gülüşünden anlamak mümkündür" (Adler, 1997:403-404). İnsanlar arası iletişimi tıkayan veya saptıran etmenlerden biri, bireyin kendine ilişkin imgesiyle, diğerlerinin ona ilişkin imgeleri arasındaki fark ya da mesafedir. Bunun aşılabilmesi, bireyin serbest ifade ortamında kendi benliğini objeleştirmesini gerektirir. Bu nedenle iletişim gruplarında herkes, "ben kendime göre kimim?" sorusuyla işe başlamalıdır. Böylelikle insanın "olmak" ile "görünmek" arasındaki mesafeyi aşması muhtemeldir. Mevlana'nın "ya olduğun gibi görün, ya görüldüğün gibi ol" sözü, "içi-dışı bir olmak", "ikiyüzlü" olmanın ayıplanması hep kişilikli ve tutarlı olmanın kültürümüzdeki algılanma biçimidir.

Özgüven, "benliğini hissetme", başkalarının o kişi hakkında biçtiği değer göstergesinden başka bir şey değildir. Pazardaki başarısı ne olursa olsun, başkaları tarafından sevilsin veya sevilmesin, kendi değerini biçen, kişinin kendisi değildir. Aranıyorsa, bir kimsedir; başkaları ondan hoşlanmıyorsa hiç kimsedir. Kişinin kendisine değer vermesinin, "kişilik" in başarısına bağlı olması, çağımız insanı için

* Moeurs; davranışların, değerlerin ve inançların kesişmesi anlamına gelmektedir. Moeurs, davranış biçiminin bütünüdür, kişinin üslubudur.

popüler olmanın neden büyük bir önem taşıdığını açıklamaktadır. Yalnızca kişinin günlük yaşantısındaki başarısı değil, kendine olan saygısını, güvenini koruyup koruyamayacağı, ya da aşağılık duygusunun uçurumuna yuvarlanıp yuvarlanmayacağı buna -popüler olup olmadığına- bağlıdır (Fromm, 1996:105-106). İnsanları birer maske takarak rol yapmaya, duruma uygun tutum geliştirmeye zorlayan toplumdur. Persona, toplum geleneklerinin beklentilerine karşı kişinin taktığı bir maskedir. Bu rol ona toplum tarafından verilmiştir ve yaşamı boyunca da bu rolü oynaması kendisinden beklenir. Maskenin amacı, diğer kişiler üzerinde belli bir etki yaratmaktır ve çoğu kez gereksiz yere kişinin gerçek özelliklerini gizler. Persona, toplum içi kişiliktir ve toplum kişiyi bu özelliklerine göre değerlendirir. Eğer ego persona ile özdeşleşirse birey gerçek duygularından çok, bilinçli olarak oynadığı rolü gerçek kişiliği sanır. Kendine yabancılaşır ve kişiliği iki boyutlu olarak kalır. Özerk bir insan olacağı yerde toplumun bir yansımasından öteye gidemez (Gençtan, 1982: 33).

Kişinin toplumsal rolünün gereğini ifa ederken, kendine yabancılaşmaması, toplumsal değerlerden uzaklaşmaması için toplumun da ona yardımcı olması, alt yapıyı hazırlaması gerekir. Reich'in "Sana arkadaşının büyük adam olduğunu televizyon söylerse inanırsın" (Reich, 1994: 55) dediği gibi, toplumda değerli bir birey olmak için illa maske takıp statü sembollerıyla donanarak, insanlara tepeden bakmak gerekmemelidir. Toplumda yapılan veya istenenle, söylenen çatışmalı bir yapı arz etmektedir; toplum bireyden hem kişilikli olmasını, hem de "işini bilmesini", "dümenini döndürmesini", "köşeyi dönmesini" beklemektedir.

Modern toplumda insanları kişilik bölünmesine, tutarlı olmamaya götüren bir neden de; geleneksel değerlerle, modernitenin araçlarına sahip olan kitlelerin, hâkim kültürmüş gibi sundukları zenginlik alt kültürüdür. Hâkim sınıflar, kendilerine özgü "zenginlik alt kültürü"yle kendi davranış normlarını belirlemekte, alt davranış düzlemini amaçlaştırarak toplumsal kültürü, geleneksel değerleri adeta yok saymaktadırlar. Toplum piramidinin zirvesinde tutunmaya çalışan zenginlik kültürü, hayat tarzı ve yaşayış biçimiyle çoğunluk kültüründen koparken; kitle ve haberleşme araçları üzerindeki güçlü hâkimiyetleri nedeniyle buldukları zirveden itibaren geniş halk tabakalarına hayatın amacı haline getirdikleri kozmetik kültürü yaymaya çalışırlar. (Türkdoğan, 1996: 27).

Bireyle toplum arasında "sosyal mesafe"nin artması, bireyin içinde bulunduğu grubu küçümsemesi; kendi grubuna aidiyetinden ve bu gruptaki statüsünden hoşnut olmamasından kaynaklanabilir. Kişinin grubundaki dayanaklar güdül destek olmaması nedeniyle sarsıldığında, daha yüksek bir gruba ait olma isteği bu grupla ilişkili dayanakları öznel olarak kabul etmesine yol açar. Genelde böyle bir durumda gerçek aidiyet ve statüler ile öznel olarak arzu edilen aidiyet ve statüler arasında büyük uyumsuzluklar vardır. Bu durum, kişisel çatışmaların, güvensizliklerin ve sosyal uyumda acı verici deneyimlerin kaynağıdır (Şerif ve Şerif, 1996:640). Gelenekler içerisinde büyümüş fertler, modernizmi temsil eden zenginlik yan kültürüne ulaşma çabalarında geleneksel ile modern, aile ile kitle arasında sıkışmaktadır. Bunun doğurduğu sonuç "marjinalliktir. Marjinallik; çatışan iki referans grubu arasında kalmak ya da kendi referans grubuyla, baskı uygulayabilen, bireye taleplerde bulunabilen ve kendisine uyulmasını gerektiren bir grup arasında kalmaktır (Şerif ve Şerif, 1996:634). Bunun bir diğer şekli de, herhangi bir düzlemde -ticarete, bürokraside- belli bir statüye eriştikten sonra, başka bir açıdan düşük bir statüde olduğunu görmek şeklindeki rahatsız edici durumdur. "Oğlum, vezir olmuştun ama adam olamamışsın" ana fikrinde anlatılan halk hikâyesi; okuyarak veya başka şekillerde statüler kazanarak toplumla arasındaki sosyal mesafe açılan, değerlere yabancılaşan ve en fazla "aydın yabancılaşması" şeklinde tezahür eden marjinalliğin halk irfanındaki yansımasıdır. Zira "adam olmak", dürüstlük, tevazuu, fazilet, yiğitlik, cömertlik, irfan sahibi olmak gibi insani erdemlerin kişinin şahsında mündemic

olması anlamına gelmektedir. Statü ve statü sembollerine olan düşkünlük, hem modernizmin insanı sürüklediği tatminsizlik ve yarışma anlayışı; hem de insanın kendi değer yargılarıyla “içerlek” bir kişilik oluşturamaması ve edindiği statüyü kişilik olarak benimsemesinin göstergesidir. Tüketim toplumu, işte bu özelliği ideal bir durum gibi kamçulamaktadır.

Modernizmde “bireysellik” insanın kişisel özelliklerini geliştirmesini vurgulayacak yerde, garip bir biçimde sıradanlığı ifade etmeye başlamıştır. Eşitlik kavramı da, birbirinin yerine konabilirliğe eşdeğer bir anlam kazanmış ve bireyselliğin tam tersi olmuştur. Erich Fromm, modernizmin insan tipini bir pazar tasviriyle izah etmeye çalışır. O, pazarın arz-talep dengesinden insanın konumuna ulaşır. Pazarın kararı arz-talep yasalarına dayanır. Örneğin bir çift ayakkabının kullanım değeri ne olursa olsun, eğer arz talepten fazlaysa bazı ayakkabılar ekonomik ölümle yargılanacaklar ve üretilmemiş olmaları belki de daha iyi olacaktır. Pazarın değer kavramı, kullanım değerinden çok, değiş-tokuş değerini vurgulama, bizi insanlara ve özellikle insanın kendisine ilişkin benzer bir değer kavramına götürmüştür. İnsanın kendisi bir mal, kendi değerini de değiş-tokuş değeri olarak görmesinden kaynaklanan özyapı yönlenmesine “pazarlayıcı yönlenme” demektedir.

Tüketim toplumunda yer edinmek ve iş hayatı da bir “kişilik pazarı”dır. Bu pazarda başarı, büyük ölçüde insanın kendini ne kadar iyi sattığına, ne kadar iyi rol yaptığına; dış görünüm etkililiğine bağlıdır. Bir borsacının, bir satıcının, bir sekreterin, yöneticinin, profesörün hepsi ayrı kişilikler gösterse de bu kişilikler tek bir şartı; isteniliyor olma şartını yerine getirmelidirler. Başarı büyük ölçüde insanın kişiliğini ne kadar iyi sattığına dayandığına göre, birey kendisini hem satıcı, hem de satılacak mal olarak görecektir. Böyle biri yaşam veya mutlulukla değil; yalnızca satılmaya elverişli olmakla ilgilenmektedir. Bu duygu eşyaların, örneğin tezgâhtaki el çantasının duygusuyla karıştırılabilir. Çanta gibi, kişilik pazarında, insanın da moda uygun olması gerekmektedir. İnsan moda uygun olmak için en çok hangi kişilik türünün istendiğini bilmek zorundadır (Fromm, 1996: 74-78). Fromm’un vurguladığı kişilik, yukarıda değinilen “kendini ayarlama derecesi yüksek” olan, yani duruma uygun, tutarsız benlik anlayışıyla örtüşmektedir. Bu durumda insanın öz-saygısı, denetiminin dışındaki şartlara dayanmaktadır. Eğer insan, kendi değerinin öncelikle sahip olduğu insani niteliklerden değil, şartları durmadan değişen yarışmacı bir pazardaki başarısı aracılığıyla kurulduğunu düşünürse hem öz-saygısı olmayacak, hem de sürekli başkalarının bu öz-saygıyı pekiştirmelerine ihtiyaç duyacaktır. Bunun sonucu güçsüzlük, güvensizlik ve aşağılık duygularıdır. Değerinin yargılayıcıları, pazardaki değişiklikler olunca, insanın onur ve gururu yok edilmektedir (Fromm, 1996: 78).

Gerçekten de yeni ekonomik düzende iş hayatının insan kişiliği üzerine olumsuz etkilerini tartışan Sennett, her gün yenilenen üretim ve yönetim modellerinin insanda bir karakter öngörmediğini ve karakter aşınmasına yol açtığını ifade etmektedir. Sennett’e göre karakter, kendi arzularımıza ve diğer insanlarla aramızdaki ilişkilere yüklediğimiz etik değerdir. Bir insanın karakteri o insanın dünya ile nasıl bağlantı kurduğu ile ilintilidir. Karakter kendini; karşılıklı sadakat ve bağlılık, uzun vadeli bir hedef için çaba sarf etme, ya da gelecekteki bir amaç uğruna kimi mükâfatları erteleme şeklinde gösterir. Her birimiz herhangi bir özel anda yaşadığımız duygu karmaşasının içinden bazı duyguları seçer ve içimizde yaşatırız; yaşattığımız bu duygular karakterimizi oluşturur. Karakter kendimizde değerli bulduğumuz ve başkalarının değer vermesini beklediğimiz kişisel özelliklerimizdir (Sennett, 2002: 10 vd.)

Olgun ve üretici birey, kendisini kendi güçleriyle özdeş bir aracı olarak görmekten kimlik duygusunu çıkarır. Bu kendi olma duygusu, kısaca “ben ne yapıyorsam o’yum” şeklinde dile getirilebilir. “Pazarlayıcı yönlenme”de insanın güçleri ve ürettikleri

kendisine yabancılaşmış; ondan ayrı bir şey, başkalarının yargılayacağı ve kullanacağı şeyler haline gelmektedir. Böylece, insandaki kimlik duygusu da özsaygısı gibi sağlamlığını yitirir. Kimlik, insanın oynayabileceği tüm rollerin toplamınca oluşturulur. Yani “ben olmamı istediğiniz kimseyim”dir.

Başka bir yozlaştırıcı faktör, yine modernizmle bağlantılı olarak, iç büyüklüğünü, kişilik tutarlılığını, hayatın gayesini aşkın ideallerde aramayı bırakan bireyin içine düştüğü “yarışma” ortamıdır. Peter Gynt, kendisini bulgulamaya –kimliğini keşfetmeye- çalışırken bir soğana benzediğini, soyulan her kabuk tabakasının altından başka bir kabuk tabakasının geldiğini ve bulabileceği bir çekirdek, bir öz olmadığını anlar (Fromm, 1996: 79). Gynt’ın bu tespiti, kişiliği oluşturan değer yargılarından soyutlanmış, kutsallarını bir kenara bırakmış ve hayatın gayesini maddi imkânlara ulaşmada arayan çağımız insanına çok uygun düşmektedir.

Saygınlığı, toplumsal durumu, başarısı, kişiliği, taktığı maskeler, edindiği statüler olan insan için kaybedeceği her pozisyon, her statü bir zarın soyulması olacak ve statüsü, unvanı, oturduğu koltuğu elinden alındığında bir çekirdek, öz yani sahici kimlik olmadığından vahim sonuçlar ortaya çıkabilecektir. Böyle bir anlayış ve yapılanmada, yalnız başına kalmış olan birey, aynı gruptan olan başka insanlarla mücadele etmek, onları geçmek ve çoğu zaman onları bir yana itmek zorundadır. Genellikle birinin menfaatine uygun gelen şey, başka birinin menfaatine aykırıdır. Bu durumun, ruhsal alandaki sonucu, insanlar arasındaki yaygın ve düşmanca bir gerginliğin ortaya çıkmasıdır. Herkes, herkesin gerçek ya da mümkün bir rakibidir. Dürüst olmak ya da birtakım nezaket kuralları ile durumu örtbas etmek çabalarına rağmen, aynı meslekten olan kimseler arasında –bilhassa hiyerarşik yapılanmalarda- bu durum çok açık şekilde görülebilir. Bununla birlikte yarışmanın ve yarışma ile bir arada bulunabilecek düşmanlığın bütün insan ilişkilerini kapladığına da dikkat çekmek gerekir (Horney, 1980:270-271).

SONUÇ

Modernizm, toplumsal ilişkilerden soyutlayan boyutuyla, insanı yalnızlaştırarak, “içsel sürgün” olarak nitelendirilebilecek bir pozisyona yerleştirmektedir. Hayatın amacını sadece üretmek ve tüketmek olarak gören birey aslında yabancılaşma duygusu içinde hayatın anlamını kaybetmiştir. Bugün Batı toplumlarının en büyük açmazı olan bu insan tipi artık biyolojik olarak toplumunu yeniden üretmeyi bile başaramamakta, nüfus hızla yaşlanmakta, aile ve çocuk sorumluluğu taşımayan bireyler kedi köpek besler duruma gelmektedir. Modernleşmenin ilerlemeci dünya görüşü, sömürge anlayışına dayanan, kutsalsız bir dünya ve erdemsiz bir insan öngörüyor. Türk dünyasının geleceğinin inşa edilmesi ve medeniyetinin ihyası bu insan anlayışı ile mümkün olmayacaktır. 10. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar hâkim kıldığımız değerlerin ihyası, bizim gelecekte de yeniden dünyanın efendisi rolünü üstlenmemizde birinci derecede önemli bir faktördür.

Kaynakça

- ADLER, A.,(1997), **İnsan Tabiatını Tanıma**, Çev. Ayda Yörükan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul
- AYDIN A. ve BELLİ A., (2008), “**Modern Çağda Müslüman Kent: Medine’den Metropole**”, Modernleşme Sürecinde Müslümanlar, (Ed. Necmettin Çalışkan), Nobel Yayınevi, Ankara s. 339-357.
- AYDIN A. ve BELLİ A., (2015), “**Cumhurbaşkanlığı ve Meşruiyet Tartışmaları**”, Türkiye’de Seçim Sistemindeki Değişim Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Medya İletişim ve Siyaset Odaklı İncelemeler, (Ed.: Faruk Temel ve Onur Önürmen), Nobel Yayınevi, Ankara, s. 87-102).

- BACANLI, H., (1997), **Sosyal İlişkilerde Benlik Kendini Ayarlamamanın Psikolojisi**, MEB Yay. İstanbul.
- BAUDRİLLARD, J., (1997), **Tüketim Toplumu**, Çev. Hazal Deliçaylı, Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BEST S., KELLNER D., (1998), **Post-Modern Teori, Eleştirel Soruşturmalar**, Çev: M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Dikmen Ahmet Alpaz, (2000). "Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi", **Toplum ve Bilim**, Güz 2000:86, s. 281-303
- Ercan, Fuat, (1996). **Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- ERGİL D., (1994), **Toplum ve İnsan**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- FROMM E., (1996), **Çağımızın Özgürlük Sorunu**, Çev. Bozkurt Güvenç, Gündoğan Yay., Ankara
- GENÇTAN, E., (1982), **Çağdaş İnsan ve Normal Dışı Davranışlar**, Maya Matb. Yay., 2. Baskı, Ankara
- HOFFER E., (2000), **Değişim Sancısı**, (çev.) İhsan Duru, Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- HORNEY, K., (1980), **Çağımızın Tedirgin İnsanı**, Çev. Ayda Yörükan, Tur Yay., İstanbul.
- REICH, W., (1994), **Dinle Küçük Adam**, Çev. Yaşar Sezgin, Jüpiter Yayınları, İstanbul
- SENNETT, R., (1996), **Kamusal Alanın Çöküşü**, Çev. Serpil Durak, Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları İstanbul
- SENNETT, R., (2002), **Karakter Aşınması**, Çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- SEZAL İ., (1981), **Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar**, Birlik Yayınları, Ankara
- ŞERİF, M., ŞERİF C. W., (1996), **Sosyal Psikolojiye Giriş I-II**, Çev. Mustafa Hakay, Aysun Yavuz, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- TAYLOR, C.,(1995), **Modernliğin Sıkıntıları**, Çev. Uğur Canbilen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- TÜRKDOĞAN, O., (1996), **Aydınlıktakiler ve Karanlıktakiler**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- YAZICI, İ., (1997), **Kitle İletişiminde İmaj, Kuramsal Bir Yaklaşım**, Bilim Yayınları, İstanbul